

доц. д-р Цветан Илиев

Доц. д-р Цветан Илиев е преподавател в МВБУ – Ботевград от 2007 г., където чете лекции по дисциплините микроикономика, макроикономика, управление на проекти и международни проекти и програми на ЕС. Научните му интереси са насочени към макроикономическото регулиране, пазара на труда, икономическата динамика и растежа, различни аспекти на икономиката на знанието на микро и макро равнище, както и към разработването и управлението на проекти. Резултатите от изследователската му работа са намерили отражение в повече от 40 публикации в български и чуждестранни научни издания. Познат е като автор с участието си в престижни национални и международни научни форуми.

Цветан Илиев

ТЕОРЕТИЧНИ АСПЕКТИ НА КОЛЕБАНИЯТА В ИКОНОМИЧЕСКОТО РАЗВИТИЕ

Въведение

От 2008 г. насам световната икономика е в криза. По своя размах тя се превърна в явление с глобални последици за производството и потреблението. Няма страна в света, която да остана незасегната. В този смисъл, българската икономика също изпадна в състояние на рецесия, характеризиращо се с ограничаване на потреблението, спад на производството и растяща безработица. Това ни дава основание да подчертаем, че както страните с лидерски позиции в развитието на стопанските си системи, така и развиващите се държави са в това състояние. Последните са най-сериозно засегнати, що се отнася до липсата на достатъчно количество и качество ендегенни предпоставки за възстановяване и стабилизиране. Независимо от позицията, която заемат страните в посочената последователност, предизвикателствата на кризата са идентични. Важно е, обаче, с каква скорост и с какви средства ще се реагира за смекчаване на негативните последици.

Според някои анализатори, настоящата криза е резултат от т. нар. „ефект на десинхронизация“¹. Той показва необходимостта от синхронизиране развитието на всички субекти на

¹ Вж. Оте, М. Кризата идва. Новата световна икономическа криза и как да се подготвите за нея. „ЕАСТРА“, С., 2008, с. 19–51; Илиев, Цв. Икономика на знанието. Предизвикателства на макро и микро равнище. Изд. на МВБУ, С., 2010, с. 31–39.

съвременното общество – бизнес, семейство, държавни институции и др. Съвременните стопански процеси предполагат и адекватно развитие на обществото с всичките му присъщи институции. За да ускори своя икономически напредък, всяка страна се нуждае от институции, които да гарантират и мултиплицират този процес.

Историята на човешката цивилизация ни дава доказателства за това, че степента на развитие на институциите обикновено изостава от динамиката на стопанските процеси. Например, феодалните обществени порядки, въплътени в институциите от съответната епоха, са възпрепятствали разпространението на индустриалните отношения.

В по-ново време, бюрократичните механизми от индустриалната епоха забавят движението към по-съвременна, основана на знанието икономика. Това показва, че обществените институции не са в необходимия синхрон с настъпващите промени.

Този въпрос с особена сила се отнася и за напредналите страни, и за държави като България от групата на развиващите се. Нещо повече, днес той е поставен преди всичко спрямо ролята на държавата в стопанския механизъм.

На тази основа, можем да кажем, че днешната криза е преди всичко криза на възможностите за намиране на разумни обяснения на процесите и тяхното регулиране и насочване в желаната от всички ни посока, а именно – връщане на пътя на растежа и общественото благополучие. Поради това днес редица анализатори говорят за криза на парадигмите, предлагащи възможности за обяснение на наложилата се икономическа ситуация и мерки за изход от нея. Нещо повече, определя се като криза на неокласическите и неолибералните възгледи за функциониране на икономиката.²

В този ред на мисли на преден план можем да поставим следните важни въпроси:

- **Пазарът или държавата биха имали приоритетни позиции при координирането и насочването на стопанските решения към изход от кризисното състояние?**

- **Какви мерки е разумно да се предприемат за смекчаване на кризата и преодоляване на последиците от нея?**

Намирането на решения на посочените въпроси е сложна задача, която изследователите на стопанските процеси многократно си поставят от възникването на систематизирана икономическа мисъл през XVII – XVIII век до наши дни. Особена актуалност те получиха в последните няколко години, що се отнася до намирането на верния път за изход от настоящото кризисно състояние на националните стопанства, а и на световната икономика като цяло. В тази връзка трябва да подчертаем, че съвременното колебание на стопанската система е трудно да се постави в конкретни теоретични рамки за обяснение и намиране на изход.

Затова, с настоящата разработка си поставяме за цел да сравним теоретичните концепции на водещите икономически школи – неокласическа и кейнсианска, в посока на предлагани мерки за излизане от подобно състояние и поемане отново по траекторията на икономическия растеж.

Представителите на неокласическото направление в икономическата теория стоят на позицията, че пазарът винаги е в състояние на осигури пълна заетост на ресурсите и функциониране на икономиката на предела на производствените ѝ възможности. Тази способност се гарантира от гъвкавостта на ценовите механизми –

² Вж. Царевски, Вл. Глобалната финансово – икономическа криза – възможни въпроси и отговори. // Икономическа мисъл, бр. 3, С., 2010, с. 25–36.; Ангелов, Ив. Поуки от световната криза за икономическата теория. // Икономика 21, бр. 2, Свищов, 2011, с. 3–38.

цени на крайните стоки и услуги, лихва, работна заплата и рента, които непрекъснато се адаптират едни към други. В резултат, икономиката ще постига растеж въз основа ендогенни фактори като усъвършенстването на човешкия капитал и неговото участие в производството, както и прилагането на все повече разходоспестяващи технологични решения, които позволяват съотношението „пределни приходи – пределни разходи“ непрекъснато да расте в полза на първите.

Развитието на обществено – икономическите процеси от последните години, обаче, доказва по категоричен начин, че държавата има своето място в тях, тъй като на нея е отредена ролята на производител, потребител, регулатор и координатор на всички системи. Още повече, в периоди на „пазарни дефекти“ необходимостта от държавно подпомагане на производството, създаването на работни места, доходите и потреблението е важно за цялата икономическа система. В такива периоди на преден план при интерпретацията на развитието на стопанската система излиза кейнсианската икономическа мисъл. Тя обосновава необходимостта от стимулиране на недостатъчното съвкупно търсене, като причина за кризисното състояние, чрез активна държавна разходна политика. Стимулирането на стопанските процеси чрез мерки в областта на фискалната и паричната политика е водещ момент на кейнсианските модели за растежа на икономиката.

Преценката за това, доколко неокласическата или кейнсианската концепция може да даде разумно обяснение на кризисното състояние и мерки за излизане от него в посока към постигане на растеж, изисква по-задълбочен анализ на основните модели на растежа в двете направления.

1. Неокласици или кейнсианци – възможният теоретичен компромис

Икономическото развитие се определя като една от фазите на стопанската еволюция, която съвпада със стадия на прогреса. От една страна, можем да го определим като движеща сила на прогреса и важна негова материална основа, а от друга – като многоаспектен и разнопосочен процес, който обхваща модернизацията и преориентацията на обществено – икономическата система. На тази основа можем да кажем, че икономическото развитие намира израз както в количественото увеличение на производството и доходите, така и в осъществяването на често радикални промени в институционалната, социалната и административната структура на страната.

Днес икономическото развитие придобива все по-глобални черти, излизайки извън границите на отделните страни или региони, което предполага и модификация на международните социално – икономически системи.

В икономическата наука е налице разграничаване на понятията „икономическо развитие“ и „икономически растеж“.³ Растежът се явява по-тясното от двете понятия и същевременно съставна част на развитието.

Икономическият растеж се асоциира преди всичко с количествените промени в стопанската система. За разлика от него, развитието представя качествения аспект на структурните изменения в отношенията на собственост, в системата на обществено разделение на труда и заетостта, в политиката по доходите, в социалната сфера и др.

Докато икономическото развитие има необратим характер, то растежа е обратим, тъй като стопанския механизъм рано или късно навлиза в състояние на спад и криза.

В период на кризисно състояние въпросите за това, какво представлява икономическият растеж, до каква степен разпространените подходи за неговото обясне-

³ Вж. Bonneville, J. R. Problems of Regional Economic Planning. Edinburgh, 1966, p. 8–10.

ние и моделиране отразяват действителните механизми на формирането му и каква е връзката между цикличните колебания и растежа, получават приоритетно място.

Основавайки се на разбирането, че за постигането на растеж от една икономика е необходимо тя да бъде стабилизирана, можем да отбележим, че в специализираната литература са формулирани три основни характеристики на стабилната стопанска система, към които е насочена всяка ефективна макроикономическа политика:

- стабилната система е гъвкава, функционира ефективно в съответствие с икономическите принципи, при непрекъснато променящи се условия;
- стопанската система е еластична, бързо възстановяваща се, при което дори и в кризисна ситуация пазарите функционират нормално, без наличието на шокови състояния;
- системата е вътрешно „здрава“ – не предизвиква шокови състояния, не трансферира и мултиплицира външни негативни импулси, които биха предизвикали изпадане в кризисно състояние.⁴

Съвременната икономика включва голям брой разнообразни институции и субекти, което я прави чувствителна към промените в поведението им. Влиянието върху нейното състояние и развитие може да се очертае в следните направления. *Първо*, икономиката е уязвима като цяло, поради рисковете от деформиране на информационните потоци и неадекватното разчитане на пазарните сигнали от стопанските субекти. Това се дължи, според нас, на състоянието на т. нар. множествово равновесие. При него дори дребните на пръв поглед пазарни шокове могат предизвикат сериозни отклонения от първоначалното състояние на равновесие.

Второ, икономиката е склонна към кризисни състояния при положение, че е неспособна да абсорбира пазарни шокове и дефекти. Тези дефекти могат да са с ценови или ликвиден характер, свързани с влошаване качеството на пазарната среда, резки изменения на институционалната структура на стопанската система, промени в нормативната уредба, търсенето и предлагането на стоковете и ресурсните пазари и др.

Въз основа на посочените аспекти можем да очертаем две групи фактори, имащи непосредствена връзка със стабилността на икономиката:

- макроикономическите и структурните условия, формиращи реалната стопанска среда, в която оперират стопанските субекти;
- функционирането на пазарите, институциите и законодателството като детерминанти на вътрешната устойчивост на икономиката.

Както всяка динамично развиваща се система, така и икономическата е изправена пред предизвикателствата на нестабилността, флукуациите и цикличното поведение. В този смисъл, макроикономическата нестабилност е един от основните източници на несигурност в поведението на стопанските субекти днес. Тя намира конкретен израз в колебанията на производствения сектор (динамика на БВП и националния доход), на цените на стоките за крайно потребление и на ресурсите, на условията във външнотърговския обмен и др.

Една от най-общо известните класификации на мерките и инструментите, придаващи устойчивост или нестабилност на макросредата, ги обединява в следните направления:

- макроикономическа политика на устойчив растеж – провежда се в синхрон с потенциалните производствени възможности на икономиката и е насочена към

⁴ Вж. Evans, O., A. M. Leone, M. Gill, P. Hilbers. Macroprudential Indicators of Financial System Soundness. IMF, Washington DC, April 2000, p. 10–11.

последователност в действията и мерките, с цел избягване на сериозните колебания (stop – and – go растеж⁵);

– политика на ценова стабилност – допринася за по-висока степен на предвидимост на промените в стопанската конюнктура в дългосрочен план, за преодоляване на неопределеността в динамиката на относителните цени, като последица от евентуална проинфлационна ситуация;

– политика на стабилни публични финанси – намира израз в умерен бюджетен дефицит и устойчиви ненарастващи дългови равнища, надеждно подsigурени и синхронизирани с капацитета на икономиката пенсионни фондове и специализирани публични програми;

– политика на поддържане на достатъчно високо равнище на спестяванията в националната икономика – създават предпоставка за поддържане на вътрешната инвестиционна активност и по-ниска степен на зависимост от чуждестранни капиталови потоци, стабилност и ритмичност на плащанията по външни задължения на страната, както и синхронизиран с конкурентоспособността на икономиката валутен режим;

– мерки за съгласуваност на инструментите на макрополитиката с валутния режим – намират израз в адекватност на мерките по контрол върху публичните разходи и събираемостта на приходите в държавния бюджет.

Посоченото дава основание да направим извода, че в несигурна среда нарушеното макроикономическо равновесие, съпътствано със структурна трансформация, предизвиква появата на системна криза. Според Н. Неновски и К. Христов това е „... криза, при която натрупването на локални ефекти води до верижен разпад на цялата система.”⁶ Нещо повече, в условията на системна криза информационните предавателни механизми в икономиката са прекъснати, а информационните потоци деформирани, в резултат от което възникналите „бели пазарни петна” се запълват от слухове и вярвания. Предпоставки за възникването ѝ са: лабилността на цените на стоките за крайно потребление и на ресурсите, недостатъчната и неточна пазарна информация, неадекватност на институционалната инфраструктура и т. н.⁷

Ако до началото на 2008 г. макроикономическата нестабилност се приемаше, че е характерна в по-голяма степен за развиващите се пазарни икономики, отколкото при развитите, на съвременния етап това вече се отнася и за страните с лидерски икономически позиции. По принцип, слабо развитите в икономическо отношение страни се възприемат като често изложени на влиянието на структурни неравновесия при несвършени пазари. Затова те по-трудно абсорбират икономическите шокове и изглаждат цикличните колебания. Последиците за тях се изразяват в сериозни колебания в общото равнище на цените, по-широки отклонения в реалните валутни курсове, лихвените проценти, ресурсните потоци, външнотърговските условията и др.

Подобни ефекти в последните няколко години са налице в САЩ и водещите икономики на ЕС – Германия, Франция, Италия, Холандия и др.

Със своята намеса в стопанските процеси държавата оказва въздействие чрез

⁵ Това е състояние на политика за осигуряване на растеж с непоследователни и колебливи мерки, които отклоняват икономиката от траекторията на растеж през определени интервали от време. За повече подробности вж. Colombatto, E. *Sulle dinamiche del ciclo misesiano*. Università di Torino e ICER, Working Paper No. 4 / 2004, p. 1–25.

⁶ Неновски, Н., К. Христов. Банковата система в условията на паричен съвет. ИПИ, С., 1999, с. 35.

⁷ Вж. Неновски, Н., К. Христов. Цит. съч.

макроикономически и политически действия⁸. Рефлексията на държавната макроикономическа политика може да бъде както пряка, така и непряка, при това с положителна или отрицателна насоченост. Например, директното кредитиране на правителството от Централната банка на страната, без реална необходимост от това, би довело до дисбаланс на финансовата система и би се превърнало в пряк източник на инфлация. Тази форма на заемане е прилагана и у нас в началото и средата на 90-те години на миналия век. Знаем до какви последици доведе тя.

Въпреки това, в условия на нестабилност на пазарите и неефективност във функционирането на икономиката държавната макрополитика, със съответните ѝ адекватни на ситуацията инструменти, би имала оздравителен положителен ефект.

2. Идеино – теоретичен преглед

Въпросът който стои пред изследователите от зората на възникване на систематизираната икономическа мисъл е: **пазар** или **държавна намеса**. Около тази дилема са изградени концепциите на водещите икономически школи и техните идейни последователи.

Ето защо, с настоящата разработка си поставяме за цел да анализираме идеите за постигане на устойчиво развитие на икономическата система и създадените на тази основа модели за генериране на растеж.

Причисляването на икономиката към потока на естествените науки не е случайно. Както в природата се редуват сезоните със своите типични климатични особености, така и в икономиката се сменят идейните концепции, интерпретиращи причините за нейното състояние към даден момент и предлагащи пътища за излизане на устойчивата траектория на растежа.

Развитието на икономическата мисъл, намиращо израз в попадането в светлината на общественото внимание и на политиката на различни школи и техните идейни доктрини, винаги се свързва се преминаване от един полюс на знанието към друг. Единият полюс се заема от микроикономическите предпоставки за функционирането на икономиката. На противоположния полюс е макроикономическата гледна точка за поведението на стопанския механизъм. Взети заедно, обаче, микро – и макроикономиката оформят двете нива на изследване на развитието.

Безспорно, микроикономическото мислене е възникнало първо с идеите на икономистите меркантилисти и физиократи, дали началото на оформилото се от края на XVII и началото на XVIII век класическо направление в икономическата наука. То поставя в центъра на изследванията производството и предлагането на стоки за крайно потребление и на ресурси, като детерминанта на икономическото развитие. Водени от Закона на Сей, икономистите класици отстояват тезата, че пазарът е единствения ефективен координатор и регулатор на рационалните действия на стопанските субекти, а икономиката функционира в условията на равновесие при пълно използване на наличните ресурси. Държавната намеса, според тях, не е необходима, освен при определянето на ефективна законодателна рамка, която да осигурява спазване правата на собственост и отстояване на личните интереси и свободата на избора от всеки участник на пазара. Функционирането на икономиката като цяло е резултат от сумарните действия на индивидуалните потребители и производители.

⁸ Политическият аспект на въздействие на държавата върху икономическото развитие има своето място в един подобен анализ, но към настоящия момент съсредоточаваме вниманието си единствено на макроикономическата политика и възможностите за осигуряване на стабилност и растеж.

Макроикономическото направление се появява сравнително по-късно на изследователското поле. По общото мнение на анализаторите на процеса за негов родоначалник се приема Дж. М. Кейнс, дал името си на цяло идейно течение в икономическата наука – кейнсианството.⁹ Въпреки това, макроикономически подход може да се разпознае и при по-ранни икономисти. Такива са, например, Фр. Кене със своята „Икономическа таблица“, К. Мракс със схемите за възпроизводство на обществения капитал, теорията за общото равновесие на Л. Валрас и др.¹⁰

Въпреки това, съзнателното макроикономическо поле на разсъждения за функционирането на стопанската система е поставено от епохалния труд на Кейнс „Обща теория на заетостта, лихвата и парите“,¹¹ публикувано през 1936 г. и оказващо съществено влияние върху изследователите до днес. В него се подлагат на сериозна критика класическите постулати за функционирането на икономиката и по-конкретно – за способността на пазара да осигурява пълна заетост чрез гъвкавостта на цените на стоковете и ресурсните пазари.

Кейнс установява, че регулативния пазарен механизъм не работи, тъй като цените са нееластични в движението си надолу, а икономиката може да се установи в равновесие и под равнището на своя потенциал при безработица по-висока от естествената ѝ норма. В центъра на неговата аналитична конструкция е тезата за съвкупното търсене като двигател на стопанските промени. В условия на недостатъчно търсене в икономиката е необходима активна държавна подкрепа на пазара чрез мерки от фискално и парично естество. Тези мерки трябва да осигурят баланс в отношението „инвестиции – спестявания“ в икономиката, да стимулират създаването на работни места и да увеличат покупателната способност на населението чрез държавни разходи, финансирани чрез заеми. Практическо приложение посочените мерки намират в т. нар. „Нов курс“ на американския президент Фр. Д. Рузвелт.¹²

Макар и с революционно значение, „Общата теория“ не се появява на празно място. Като предпоставки за оформянето на макроикономическата гледна точка се приемат монетарната теория и теорията за бизнес – цикъла.¹³ В основата на първата е количествената теория за парите, докато втората обхваща възгледи за обяснението на цикъла най-често чрез поставянето на акцент върху един основополагащ фактор.

Значителен принос за изследване на бизнес – цикъла оказват идеите на М. И. Туган – Барановски. В края на XIX век той разработва и предлага първата цялостна концепция за промишления цикъл. В рамките на тази концепция логиката на цикличното развитие се обяснява с промените на инвестициите в основен капитал, обвързвайки тяхната динамика с натрупването на капитала и въздействието му върху

⁹ Относно значението на Дж. М. Кейнс за развитието на икономическата наука и за влиянието му върху научната мисъл на XX век виж. Блауг, М. Големите икономисти след Кейнс. „Абагар“, В. Търново, 1998. Освен това сериозен принос за осветляване идеите на Кейнс в българската научна мисъл имат: Кирова, Ал. Новото кейнсианство. Микроикономически основи и връзка с макроикономическата политика. Изд. на УНСС, С., 2010; Леонидов, Ат. Кейнс и кейнсианството. // Икономическа мисъл, бр. 3, С., 2010, с. 3–21.

¹⁰ Вж. Blanchard, O. What do we know about macroeconomics that Fisher and Wicksell did not? // NBER Working Paper № 7550, February 2000, p. 2–10.

¹¹ Вж. Кейнс, Дж. М. Обща теория на заетостта, лихвата и парите. „Princers“, С., 2001.

¹² Вж. Гълбрайт, Дж. К. Пътуване през икономическото време. Свидетелство на един очевидец. „Дамян Яков“, С., 1999, с.114–125.

¹³ Вж. Худокормов, А. Г. Экономическая теория: новейшие течения Запада. „Инфра – М“, М., 2009, с. 17–26.

очакваната норма на доходност. Нещо повече, Туган – Барановски е първият изследовател, поставил въпроса за естествените граници на разширяването на производството, виждайки в ролята на такива платежоспособното търсене.¹⁴

Тези идеи оказват съществено влияние върху световната икономическа мисъл от началото на миналия век и най-вече при формирането на някои от по-късните концепции за икономическия растеж, като тези на С. Кузнец и Ал. Хансен.¹⁵

Под влияние на възгледите на Туган – Барановски Р. Кан предлага за първи път идеята за мултипликатора, която Кейнс изпълва със съдържание, изследвайки връзката между инвестициите, предизвикани от прираста на националния доход, и водещи до увеличение на търсенето и формиране на нови източници за инвестиции в следващ период, от една страна, а от друга – измененията в съвкупното производство и дохода, представени чрез динамиката на БВП.

Във връзка с горепосоченото, научната истина ни задължава да подчертаем, че докато теорията на Кейнс дефинира препоръки от обобщен макроикономически характер в посока към стимулиране на съвкупното търсене чрез инструментите на фискалната и паричната политика на държавата, то теорията за промишления цикъл на Туган – Барановски предлага практически мерки с непосредствено приложение. Такава мярка е насочена, например, към определяне на онзи сектор от националното стопанство, динамиката на който в най-голяма степен допринася за формиране на стопанската конюнктура.¹⁶

Въпреки това, влиянието на Кейнс върху развитието на редица водещи страни в периода след Великата депресия (1929–1933 г.) и по време на и след Втората световна война, е безспорно. По-важен се оказва фактът, че споровете за ефективността и приложимостта на идеите му продължават и до днес. Дискусиите относно валидността на кейнсианската концепция първоначално са концентрирани върху фискалната политика на държавата, намираща израз в стимулиране на недостатъчното съвкупно търсене и растежа за сметка на политиката на финансиране на държавните разходи чрез бюджетни дефицити. Дефицитното финансиране по време на Великата депресия, както посочихме по-горе, извежда западния свят на траекторията на растежа.¹⁷ По този начин моделът на потребителската функция, обобщаващ ефекта на активната фискална политика на държавата, се превръща в кейнсиански. Принос в това отношение имат американските икономисти П. Самуелсън и Ал. Хансен. В крайна сметка, те помагат за развитието на макроикономиката като самостоятелна област от икономическата теория.¹⁸

Моделът на потребителската функция, използван от привържениците на Кейнс, в действителност се оказва неприложим от емпирична гледна точка, тъй като не обосновава ясно връзката между финансовия и реалния сектор на икономиката.

Светлина върху тази връзка се дава за първи път в разработения от Дж. Хикс

¹⁴ Вж. Туган – Барановски, М. И. Русская фабрика в прошлом и настоящем. Историческое развитие русской фабрики в XIX в. Кооперативное издательство „Московский рабочий“, М., 1922, с. 237–295 <http://ia600308.us.archive.org/7/items/russkaiafabrikav00tuga/russkaiafabrikav00tuga.pdf>; Colombatto, E. Sulle dinamiche del ciclo misesiano. // ICER Working Paper, No4, 2004, p. 1–25. <http://www.icer.it/docs/wp2004/Colombatto4-04.pdf>

¹⁵ Вж. Кузнецова, О. Теоретические основы государственного регулирования экономического развития регионов. // Вопросы экономики, М., № 4, 2002, с. 58–62.

¹⁶ Вж. Туган – Барановский, М. И. Цит. съч., с. 268–271.

¹⁷ Вж. Гълбрайт, Дж. К. Цит. съч. с. 127–132.

¹⁸ Вж. Худокормов, А. Г. Цит. съч., с. 85–87.

модел „IS – LM”.¹⁹ Моделът предлага начин за изясняване на разликата между класическата и кейнсианската концепции при определяне равнището на дохода. Връзката между стоковия и паричния пазар се осъществява чрез лихвения процент и неговото влияние върху инвестициите, като елемент на съвкупните разходи в икономиката. Освен това, чрез модела се представят ясно ефектите от експанзионистичната или рестриктивната фискална и парична политика. Експанзионистичната фискална политика измества функцията IS надясно, като резултат от едновременното увеличение на доходите и лихвения процент. Същевременно, ограничителната парична политика измества функцията LM наляво, намалявайки по този начин равновесния доход и увеличавайки лихвения процент.

Освен това, моделът „IS – LM” можем да определим като първи етап от формирането на неокласическия синтез в рамките на статичното макроравновесие.²⁰ Новият синтез представя една прокласически ориентирана гледна точка към икономическата политика на държавата. В своята същност се отрича възможността за влияние върху дългосрочната безработица чрез активна фискална и парична политика. Според представителите на това идейно течение в икономическата мисъл фискалната и паричната политика биха били успешни, но само в краткосрочен план. Прилагането им за продължителен период от време предизвиква инфлация. В редица изследвания се сочи, че финансираните от правителствата програми за намаляване на безработицата през 70-те години на миналия век са една от причините за възникналата прекомерна инфлация.

Въпреки това предлаганите от Кейнс и неговите последователи мерки от фискален и паричен характер не са пренебрегнати изцяло. В синтеза с класическата гледна точка при изглаждането на бизнес цикъла те се възприемат като удачни в краткосрочен план, но в дългосрочен аспект валидността на класическите идеи остава безспорна. Това се дължи на обстоятелството, че в кратък период от време очакванията на стопанските субекти се приспособяват бавно към възникналите изменения на пазарите на стоки за крайно потребление и на ресурси. В дългия период икономиката се приближава към равнището на своя потенциал и се колебае около него.²¹

Синтезът между класическите и кейнсиански възгледи за развитието на стопанските процеси и мерките за тяхното координиране и регулиране можем да определим като своего рода полагане на микроикономически основи в макроикономиката.²² Нещо повече, самият Кейнс прави това като издига тезата за негъвкавостта на цените на стоковите и ресурсните пазари като фактор, допринасящ за невъзможността на пазарния механизъм да върне икономиката към пълна заетост.

Новата насока на интерпретация на икономическите процеси и механизми можем да кажем, че се откроява през 70-те години на XX век в труда на Е. Фелпс „Микроикономически основи на заетостта и теорията на инфлацията”²³. Направен е опит за обяснение на причините за безработицата и инфлацията, както и за меха-

¹⁹ Този модел е представен за първи път в статията, публикувана за първи път през 1937 г. Вж. Хикс, Дж. Р. Мистер Кейнс и класики. Попытка интерпретации. // Экономика и математические методы, М., Т. 38, № 2, 2002, с. 57–65.

²⁰ Вж. Darity, Jr., W. Young. IS – LM: An Inquest. // History of Political Economy, Vol. 27, № 1, p. 1–41.

²¹ Вж. Худокормов, А. Г. История экономических учений. „Инфра – М., М., 2004, с. 15–42.

²² Пак там., с. 43–58.

²³ Вж. Phelps, E. S. et al.. Microeconomic Foundations of Employment and Inflation Theory. W. W. Norton, New York, 1970.

низмите, които ги задвижват, въз основа на обвързването им с решенията на домакинствата и фирмите. Индивидуалните решения на тези две групи стопански субекти се възприемат като резултат от развитието на стопанската конюнктура на макро ниво. Както Кейнс, така и неговите последователи установяват, че именно функционирането на икономиката като цяло предопределя индивидуалните действия на стопанските субекти, чрез очакванията ми за нормата на доходност, цените на крайните стоки и равнищата на заплащане на отделните ресурсни пазари.

В резултат от посоченото заслужава да отбележим, че микроикономическият анализ е неразделна част от макроикономическата теория, и обратно. Потвърждения на това съждение е оформилата се също през 70-те години на XX век школа на рационалните очаквания, повлияна в значителна степен от разработките на Р. Лукас. Тя връща изследванията върху деловия цикъл и растежа в полето на класическите схващания.²⁴

Отхвърлената от Кейнс и неговите последователи рационалност на стопанското поведение, като двигател на взаимоотношенията в икономиката, и заместена от адаптивното поведение и очаквания, Лукас връща отново към рационалността. Според кейнсианците наличието на пазарни дефекти и навлизането на икономиката в спадащата фаза на деловия цикъл изключва рационалността в поведението като фактор за движение към пълна заетост на ресурсите. Особено негъвкавостта на цените в движението си надолу дава основание за това. Все пак деловите решения се вземат в рамките на определена среда, която до голяма степен ги предопределя. Когато средата е песимистична и не гарантира очакваната при рационално поведение доходност, стопанските субекти биха били склонни към ограничаване на деловата си активност, независимо от цените на ресурсите и лихвените проценти.

Въпреки това, Лукас отстоява тезата, че колебанията в съвкупното производство са резултат не от нерационални действия на стопанските субекти, а по-скоро от неочаквани икономически шокове. Тези шокове той отдава на действията на правителството в областта на фискалната и паричната политика. Затова и препоръките му са отправени именно към правителството – за една пропазарно ориентирана парична политика, която да не внася смут в действията на стопанските субекти, тъй като те по начало са рационални, за разлика от поведението на държавата.

Механизмът на „адаптиране”, за който говорят кейнсианците, е по-скоро в посока към синхронизиране на рационалните действия на стопанските субекти с евентуалните правителствени действия във фискалната и паричната сфера, на основата на очакванията им за насоките на тези действия.²⁵

Правителствените икономически действия, независимо от прилаганите инструменти, винаги оказват влияние както върху финансовия, така и върху реалния сектор на стопанството. Свидетели на подобно развитие на събитията сме и във времето от 2008 г. насам, когато възникналото като финансово кризисно състояние се превърна в реално икономическо.²⁶

²⁴ Вж. Lucas, R. E. Expectations and the Neutrality of Money. // Journal of Economic Theory, 1972, № 4, p. 103–124. Цитирано по: Худокормов, А. Г. История экономических учений. „Инфра – М., М., 2004, с. 161–163.

²⁵ Вж. Lucas, R. E. Studies in Business-Cycle Theory. // MIT Press, 1981. Цитирано по: Цитирано по: Худокормов, А. Г. История экономических учений. „Инфра – М., М., 2004, с. 163–167.

²⁶ Интересна интерпретация на процеси довели до тази трансформация на негативното развитие на световната икономика е направено от проф. д.р. ик. н. Иван Ангелов и ст. н. с. д-р

В полето на икономическата мисъл преориентацията от монетарната гледна точка за колебанията в деловия цикъл и възможното им изглаждане към влиянието на цикличното развитие върху реалния сектор, според нас, настъпва с разработките на нобеловите лауреати Ф. Кидланд и Е. Прескот. Двамата учени по нов начин успяват да анализират структурата на икономическата политика на правителството и движещите сили на бизнес циклите, освобождавайки по този начин научно пространство за цяла поредица от теории за реалния бизнес – цикъл. В практически аспект с изследванията си те оказват влияние на икономическите реформи в редица държави като Великобритания, Нова Зеландия, Швеция и страните от еврозоната.

В по-конкретен план, в своите разработки Кидланд и Прескот се базират на неокласическия модел на растежа на Солоу, анализирайки ефектите за стопанския механизъм, предизвикани от временни изменения в технологичните устои на производството. Позитивните технологични „шокове” предизвикват растеж чрез увеличение на общата факторна производителност. В последствие, това води нарастване на производството по два начина. Първо, ръстът на продуктивността на факторите означава по-голям обем производство при същото количество вложени ресурси (труд и капитал). Второ, поради по-високата продуктивност, предприемачите са склонни да вложат допълнителни количества труд и капитал, което осигурява растеж на съвкупния доход в националното стопанство. Една част от прираста на дохода покрива възвръщаемостта на вложените ресурси, а остатъка се спестява, което осигурява увеличение на инвестициите в бъдеще. Решенията на стопанските субекти каква част от растящия си доход да потребят и да спестят зависят размера на прираста и от продължителността на технологичните промени. По този начин Кидланд и Прескот дават нагледен пример за това, как промените в начините на използване на наличните производствени фактори на дадена страна биха могли да предизвикат циклични флукутации в икономическата активност.²⁷

На полето на интерпретацията на механизмите на реалния бизнес – цикъл намират място и разработките на представящите себе си като „нови кейнсианци”. Сред тях се открояват имената на бележити икономисти като Ед. Фелпс, Дж. Акерлоф, Дж. Б. Тейлър, Дж. Стиллиц, П. Роумър, Ст. Фишер и др. Те смята, че кейнсианския макроикономикс не е в противоречие с теорията за рационалните очаквания. В този смисъл, предположението за рационалните очаквания на стопанските субекти като мотив на стопанско поведение не е предпоставка за неефективност на правителствената фискална и парична политика. По-скоро **ефективната намеса чрез фискални и парични инструменти за изглаждане на колебанията в бизнес – цикъл е необходимо условие за рационално стопанско поведение.**

През 80-те години на миналия век теоретичните аргументи на представителите на това научно течение в потока на кейнсианството намират сериозно практическо приложение. Пример в това отношение са Рейганомиката в САЩ и Татчаризма във Великобритания. Въпреки това, изградените модели за изглаждане на деловия цикъл не на-

Владимир Царевски. За повече подробности вж. Ангелов, Ив. Поуки от световната криза за икономическата теория. // Икономика 21, Година I, кн. 2, 2011, с. 3–38; Царевски, Вл. Глобалната финансово – икономическа криза – възможни въпроси и отговори. // Икономическа мисъл, С., бр. 3, 2010, с. 23–36.

²⁷ Вж. Kydland, F. E., E. C. Prescott, Rules Rather Than Discretion: The Inconsistency of Optimal Plans, *Journal of Political Economy*, 85, June 1977, p. 35–44; Kydland, F. E., E. C. Prescott, Time to Build and Aggregate Fluctuations, *Econometrica*, 50, November 1982, p. 42–66.

мират достатъчна емпирична база, която да докаже напълно необходимостта от сериозна държавна намеса с мерки от фискалната и паричната област. В този период все пак идеите на неокласическото направление имат доминираща позиция, особено в политическите среди на редица водещи в икономическо отношение страни.

3. Преориентиране на икономическата политика – от неокласически модели на развитие към кейнсиански

Развитието на стопанските процеси от края на минали век и началото на настоящия (особено до 2008 г.) предполагаше трайно установяване на траекторията на растежа при все по-млака необходимост от държавна намеса. Неслучайно идеите на либертарианските икономисти преобладаваха както в тоеретичното идейно поле, така в политиката на страните.

Разразилата се от 2008 г. насам глобална криза се оказа повратна точка както на равнище теория, така и по-сериозно в полето на практиката. Икономиката в световен план се отклони трайно от траекторията на растежа и навлезе в състояние на рецесия. Това накара анализаторите да асоциират сегашното колебание с Великата депресия, имайки предвид, че от нея насам са изминали почти 80 години, а това съответства на установената от Н. Кондратиев ритмичност при циклите на дългите вълни.²⁸

Тези събития поставиха под въпрос вътрешно присъщата, според неокласическото разбиране, природа на пазарната икономика. На преден се появиха възглasi за стабилизационни държавни програми, а с тях неминуемо се „въскреси” духът на кейнсианството. Първите стъпки се предприеха в САЩ с планове на президента Б. Обама за подкрепа на изпадналите в сериозен финансов колапс големи компании и дори за тяхната национализация като оздравителна мярка.²⁹

Ние смятаме, че нуждата от държавна стабилизационна политика в условия на криза е безспорна. Въпросът, който си задават всички, е: **Какви мерки да се предприемат, така че пазарната икономика да се стабилизира и поеме отново по пътя на растежа?**

Този въпрос може да се трансформира и по отношение на това, **как да си обясним причините за навлизането в кризисното състояние и какви модели за стабилизиране и растеж да изберем.** Безспорно икономическата теория изобилства от предложения за постигането на растеж, важно е, обаче, кое от тях би могло ефективно и ефикасно да се приложи днес. Естествено, трудно бихме намерили готово решение, обръщайки погледа си към икономическото знание в ретроспектива. В тази връзка можем да споделим мнението на Алберт Айнщайн, че проблемите не могат да намерят своето решение със същия начин на мислене, с който са били създадени.³⁰

Ето защо, отстояваме позицията, че държавата трябва да оздрави пазарния механизъм и да стабилизира неговото функциониране, така че рационалното поведение на стопанските субекти да намери практически измерения. Оставена сама на себе си, пазарната среда не излъчва позитивни икономически сигнали, които да ни накарат да бъдем рационални. Държавата е тази, която държи лостовете както за стабилизация, така и за растеж на производството.

²⁸ Вж. Пятенко, С. В., Т. Ю. Сапыркина. Россия: уроки кризиса. Как жить дальше. „Питер”, Санкт Петербург, 2011, с. 24–28.

²⁹ Вж. Моисейкин, Ю. Н. и кол. Экономическая политика государства. „Росс. университет дружбы народов”, М., 2010, с. 88–94.

³⁰ Цитирано по: Царевски, Вл. Глобалната финансово – икономическа криза – възможни въпроси и отговори. // Икономическа мисъл, С., бр. 3, 2010, с. 23.

В този смисъл, не можем да не се съгласим с мнението на един видните представители на „новото кейнсианство“ Р. Шилер, според който в условията на висока безработица и изоставане на производството от равнището на потенциала на икономиката е необходимо държавата да стимулира съвкупното търсене чрез дефицитно финансиране на проекти, създаващи заетост и доходи. В периоди на подем, продължава Шилер, правителството трябва да провежда рестриктивна икономическа политика, чрез която да охлажда пазарите и да връща взети в условия на криза заеми. Една ефективна антициклична политика би поддържала икономиката в равномерно стабилно състояние чрез намаляване на лихвените проценти и увеличение на държавните разходи с насоченост техническа инфраструктура, технологично преоборудване на производства, образование, здравеопазване и др. Така икономиката би достигнала отново поне част от възможностите си за растеж и обществено благоденствие.³¹

Тази елементарна на пръв поглед мисловна конструкция очертава рамките на една цялостна визия за ролята на държавата при излизането на пазарната икономика от условията на криза и поемането по траекторията на растежа. По своята същност тя се базира на поредица от идейни конструкции и модели за обяснение на бизнес – цикъл и растежа. Сред тях особено място заемат гледните точки на икономисти като Ал. Хансен, Дж. Хикс, Р. Харод, Е. Домар, М. Калецки, Дж. Робинсън, Н. Калдор и др. Те са оставили трайна следа в историята на световното икономическо развитие и по-точно – в ерата на непостижимия днес растеж от 50-те до 70-те год. на миналия век.

На тази основа с изложението в настоящата част на разработката си поставяме за цел да представим в основни линии един добре известен на изследователите, но за съжаление забравен от политиките, модел на стопанската динамика и растежа, разработен от видния американски икономист – неокейсианец Рой Харод.

През 1948 г. на бял свят се появява неговия труд „Относно теорията на икономическата динамика“³², който е допълнен и задълбочен аналитично в публикуваната през 1973 г. книга „Икономическа динамика“.

Основната цел, която си поставя Р. Харод с написването на първата книга е да обогати статичния теоретичен фундамент, положен от Кейнс в „Обща теория на заетостта, лихвата и парите“ и обясняващ причините за функционирането на икономиката при дългосрочна безработица, с емпиричен анализ в рамките на един динамичен модел на стопанската конюнктура.³³ В по-конкретен план, това е динамичен модел, анализиращ влиянието, което оказват върху икономическата динамика паричната и фискалната експанзия и международното движение на капитала.³⁴ На тази основа са формулирани критерии, които ограничават ефективността на инструментите на паричната и фискалната политика.

В своята динамична теория на растежа Харод анализира значението и факторите на три формулирани от него типа растеж на икономиката: гарантиран, естествен и оптимален.³⁵

³¹ Вж. Shiller, R. The Subprime Solution: How Today's Global Financial Crisis Happened and What to Do about It. Princeton University Press, 2009, p. 25–34.

³² Това произведение излиза за първи път през 1948 г. на английски език. След това то е преведено на много езици, което го прави достъпно за широк кръг читатели и специалисти. Вж. Харрод, Р. Ф. К теории экономической динамики. „Гелиос АРВ“, М., 1999.

³³ Вж. Леонидов, Ат. Кейнс и кейнсианството. // Икономическа мисъл, бр.3, С., 2010, с. 3–21.

³⁴ Вж. Харрод, Р. Ф. Цит. съч. с. 9–38.

³⁵ Вж. Харрод, Р. Ф. Цит. съч. с. 47–58.

Гарантираният растеж се дефинира като очаквания от стопанските субекти ръст на производството, на основата на предвижданата от тях норма на доходност от инвестициите, обезпечени от доброволните спестявания в икономиката. Под *естествен тем на растеж* се има предвид сумарния израз на темпа на увеличение на въвличаната в производството работна сила (ръст на предлагането на труд) и темпа на въвеждане на нови технологии, както и вложенията за производство на обществени блага от страна на правителството, които нямат комерсиален ефект. От своя страна, *оптималният растеж* се постига при пълно и ефективно използване на наличните ресурси на предела на производствените възможности на икономиката.

За разлика от Кейнс, който анализира ключовото за растежа на производството отношение „спестявания – инвестиции” в рамките на промените на съвкупното търсене, Харод го разглежда в контекста на достигнатите и възможните темпове на ръст на съвкупното производство и дохода. На тази основа той изследва факторите, детерминиращи темповете на растежа, а именно – търсенето на капиталови блага, спестяванията в националното стопанство и трансформирането им в инвестиции.

В това отношение, като представител на неокейнсианството Харод подема критика на неокласическите модели на растежа и по-конкретно на Р. Солоу. Според Солоу предпоставка за растежа е непрекъснатото приспособяване на реалните доходи от факторите на производството, при което икономиката винаги функционира при пълно използване на труда и капитала. Така, например, равнището на реалната работна заплата ще бъде такова, че всички, които желаят да работят при това ниво на заплащане могат да намерят работа. От своя страна, размерът на реалната работна заплата се определя от пределната производителност на труда, осигуряваща непрекъснато съвпадение между фактическия и потенциалния БВП.³⁶

Като контрапункт на тази гледна точка, Харод възприема съотношението между труда и капитала като зависимо от технологичното равнище на производството, което не би могло да се променя автоматично в зависимост от търсенето и предлагането на пазарите на труд и капитал. Възможна е само лека корекция на съотношенията труд и капитал, без това да променя равнището на производствени технологии. В противен случай отрасъл или фирма, които се откажат от съвременни методи на производство биха загубили конкурентоспособност и в крайна сметка – пазарната си ниша.

Производствената технология до голяма степен предизвиква нееластичност на съотношението труд – капитал в производството. Това е и причината, според Харод, за явления като принудителната безработица, непълното натоварване на наличните производствени мощности, както и за периодичните спадове в деловата активност.³⁷

Въз основа на посоченото се достига до извода, че технологичното равнище на производството има екзогенен характер. Тази теза е възможно да подкрепим по два начина. Първо, фундаменталните открития, стоящи в основата на производството и неговата конкурентоспособност, са трудно прогнозируеми. Второ, технологиите са иманентна част от глобалния характер на прогреса, т. е. те са обект на каналите за трансфер от развити към развиващи се страни. Екзогенният характер на производствените технологии има по-голямо значение днес, отколкото в миналото, особено за страни като нашата, без особено развит научно – технически и изследо-

³⁶ Вж. Солоу, Р. Стадии на икономическия растеж. Некомунистически манифест. „Делфин Прес”, Бургас, с. 26–33.

³⁷ Вж. Харрод, Р. Ф. Цит. съч. с. 69–70.

вателски сектор. Качественото нарушаване на пропорциите между факторите на производството води до системна криза, каквато преживяхме у нас през 90-те години на миналия век.

На основата на тези фундаментални идеи Харод представя растежа на производството чрез т. нар. уравнение на икономическата динамика.

$$G = \frac{S}{C}$$

Според него, темпът на икономически растеж (G) е правопрпорционален на величината на спестяванията в националното стопанство (S) и обратнопропорционален на капиталовия коефициент (C). Величината на спестяванията отразяват частта от съвкупния доход, която домакинствата и фирмите не изразходват съответно за текущо потребление и като оборотни средства. Капиталовият коефициент, от своя страна, се определя от Харод като индикатор за интензивното използване на капитала в икономиката. В този смисъл, колкото по-голям е обемът на извършваните инвестиции в икономиката (допълнително вложения капитал) за постигането на единица прираст на производството, толкова по-висок е капиталовия коефициент. В конкретен израз, капиталовият коефициент може да се представи като отношение между промяната в нетните инвестиции за определен период от време и прираста на производството (дохода) за същия този период.³⁸

Трябва да подчертаем, че при така създаденото уравнение на икономическата динамика не се отчита стойността на капитала или динамиката на тази стойност с течение на времето. И прирастът на капитала, и този на производството се определят по текущи цени. Анализът на променливите по текущи цени предполага, че търсенето и вложенията на капитал ще зависи не само от технологичните основи на производството, но и от фазата на икономическия цикъл. В период на подем и бум производството се разширява при пълно използване на наличния за икономиката капитал. Във времена на спад и криза част от капитала ще остане неизползвана. Излизането от състоянието на рецесия може да протича при относително нисък капиталов коефициент. Развитието на икономиката в периода на установяването ѝ на пазарни основи през 90-те години на ХХ век потвърждават това. Във фазата на възстановяване биха могли да се постигнат високи темпове на растеж, дори при ниска норма на спестявания и по-скромен капиталов коефициент. При продължително възстановяване потребността от нетни инвестиции в икономиката ще нараства в зависимост от постиганите темпове на растеж и степен на използване на свободния от предишен период капитал.

Казаното ни дава основание да направим отново паралел с българския модел на трансформация и развитие, ориентирано към пазарна икономика. В условия на продължително кризисно състояние, каквото нашата страна преживяваше почти 10 години, не от цикличен, а от системен характер, се наблюдава частично разрушаване на производствен потенциал, граден в миналото, без адекватни по сила процеси на новосъздаване. Това води до техническо и технологично изоставане на производствения комплекс, а останалите неизползвани капиталови мощности обикновено морално остаряват.³⁹ Ето защо, при прехода към устойчив оптимален растеж са необходими сериозни инвестиции за качествено обновление на основния капитал.

³⁸ Вж. Харрод, Р. Ф. Цит. съч. с. 82–90.

³⁹ Вж. Илиев, Цв. Производителност и инвестиции в нови технологии – предизвикателства за българската икономика.– Финанси, бр. 2–3, С., 2009, с. 92–106.

Вниквайки по-задълбочено в трите форми на растежа, разглеждани от Харод, установяваме набелязаната от него специфика на определящите ги фактори. На тази основа гарантирания или още определен като търсения (очаквания) от стопанските субекти темп на растежа се постига при условията на класическото разбиране за свободна конкуренция от типа *laissez faire*. Това означава, че стопанските субекти сами решават каква част от своя доход да спестят и съответно колко и в какви произведения да инвестират, съобразно равнището на дохода и предлаганата на пазарите в икономиката норма на доходност. Нещо повече, това е ситуация, при която държавата не се намесва при постигането на баланс в отношението „спестявания – инвестиции”. Тази теза ни дава основание да подчертаем, че в условията на *laissez faire* реалният темп на икономически растеж само случайно може да съвпадне с търсения (гарантирания) от стопанските субекти. В реалния капитализъм отсъстват автоматично действащи сили, които без държавна намеса, осигуряват съвпадение между действителния темп на растежа и желания от стопанските субекти.

В същност гарантираният (търсеният) темп на растежа, определен от доброволните спестявания трудно би съвпаднал и с растеж, характерен за условията на пълна заетост на ресурсите, т. е. пълно и ефективно внедряване на новите технологии, социален оптимум, съответстващ на абсолютното благоденствие на обществото. Следователно, гарантираният растеж е възможно да се постига и при наличие на безработица, по-висока от естественото ѝ равнище.

При посочените обстоятелства важен фактор на растежа, според Харод, се явява равнището на съвкупния доход. От него зависи нормата на спестяванията, която би била характерна за икономиката към даден момент. Промяната в нормата спестяванията, които стопанските субекти желаят и имат възможност да извършат, в зависимост от размера на съвкупния доход показва, че гарантирания темп на растеж на производството ще зависи от фазата на икономическия цикъл. При спад на деловата активност съвкупния доход намалява, от там нормата на спестявания, а в крайна сметка и растежа. Във фазата на подем, съвкупния доход расте, а като краен резултат се увеличава и производството.⁴⁰

От казаното можем да заключим, че гарантирания растеж на икономиката отразява състояние на равновесие на пазарите към даден момент. Това означава, че предприемачите са доволни от предлаганата им се от пазарите към този момент норма на доходност и имат намерение да продължат да увеличават производството. С ръста на производството се създават и нови работни места, а от там се повишава равнището на съвкупния доход. На тази основа ще расте възможността за спестяване и евентуални нови инвестиции, придвижващи икономиката към нейния потенциал.

Да се обвързва нормата на спестяванията в икономиката само с размера на съвкупния доход, както твърди Кейнс в „Общата теория”, би било непълно. Влияние върху динамиката на спестяванията оказват и редица институционални фактори като: социално и здравноосигурителните системи, образователните системи (такси, условия за получаване на такава услуга и др.), равнището на данъчно облагане на доходите и печалбите и т. н.⁴¹ В тази връзка, можем да направим извода, че колкото по-големи са социалните гаранции, които предоставя държавата на своите граждани, толкова по-малка ще е склонността им към спестяване. От своя страна, фирмените спестявания зависят от достъпността на капитала на фондовите пазари. Следователно, колкото по-развити са тези пазари и по-достъпен за фирмите е капитала,

⁴⁰ Вж. Харрод, Р. Ф. Цит. съч. с. 49–52.

⁴¹ Вж. Харрод, Р. Ф. Цит. съч. с. 64–65.

една значителна част от печалбата след данъчно облагане би се разпределяла като дивиденди, при съответно нисък дял на корпоративните спестявания.

При наличието на такива институционални фактори, едва ли може да се приеме за реалистично, че индивидуалните спестявания на домакинствата и фирмите ще са предпоставка за инвестиционна активност, гарантираща социалния оптимум. За да се постигне този оптимум, правителството трябва да стимулира и насочва равнището на спестяванията в икономиката. Пазарните сили не притежават вътрешноприсъщи механизми, чрез които да регулират цените на факторните пазари и така да осигурят пълна заетост.

Активната държавна политика спрямо спестяванията и непосредственото ѝ участие в инвестиционния процес, според Харод, трябва да е насочена към постигане на оптималния за икономиката темп на растеж. Това налага намеса чрез инструменти на фискалната и паричната политика.

В действителност постигането на оптималните темпове на растеж е детерминирано от много екзогенни за дадена икономика фактори, върху чието действие дори и държавата трудно може да влияе в пълна степен. Бедната ресурсна база на страната я прави зависима от конюнктурата на световните пазари (пример в това отношение е динамиката на цените на петрола на международните пазари). Ето защо, мерките на държавното регулиране трябва да смекчават колебанията и, успоредно с това, да насочват спестяванията и инвестициите към постигането на оптимален растеж. С други думи, под влияние на посочените фактори действително постигнатите темпове на растеж могат да се разминават, както с потенциалните, така и с търсените (очакваните) от стопанските субекти.

От казаното до тук можем да направим едно по-общо заключение, че конструираният от Харод динамичен модел на растежа представя факторите, които го детерминират в следните аспекти: гарантираният (очаквания) растеж е зависим от желаното от стопанските субекти равнище на спестявания, реалният – от действително извършените в икономиката инвестиции, а оптималният – от прираста на населението, техническия прогрес и достигнатото към даден момент обществено благосъстояние.

В дългосрочен план равнището на спестяванията в икономиката може да бъде достатъчно или не за поддържане на оптимални темпове на растеж. Ситуацията в нашата страна от последните няколко години е показателна за това, че спестяванията в банковата система непрекъснато нарастват след 2008 г., инвестиционната активност намалява, а от там и темповете на производството. Причините можем по-скоро да търсим в спада на съвкупното търсене и в неравномерното разпределение на дохода в българската икономика.

От теоретична гледна точка, а с оглед и на конструирания от Харод модел, ако дадена икономика е способна да генерира достатъчно спестявания, но темпът на растеж е по-нисък от очаквания и оптималния или въобще липсва, активната държавна намеса трябва да приближава икономиката към траекторията на оптималния растеж. В същото време, при излишък на спестявания в националното стопанство, активната политика не би трябвало да предизвика инфлация. Напротив, при недостиг на спестявания, активната държавна фискална или парична политика би била съпроводена с инфлация. Последното свидетелства за наличието на един феномен, установен и от Харод, наречен *конфликт на целите*.

Той се състои в това, че правителството понякога е изправено пред необходимостта едновременно да ограничава инфлацията и да стимулира заетостта. Съотнасяйки трите вида растеж можем да кажем, че когато очакваният от стопанските субекти растеж е по-висок от естествения, стимулиращите мерки на правителстве-

ната икономическа политика биха имали негативен ефект. Това се дължи на обстоятелството, че правителството се ангажира чрез система от стимули, подплатени от определен обем държавни разходи, да поддържа действителен растеж на нивото на очаквания. В крайна сметка, тази политика ще допринесе за още по-голям излишък от спестявания, а това предизвиква спад на съвкупното търсене и стагнация на производството. Недостатъчното търсене, предизвикано от нарастване нормата на спестявания, се определя от динамичната теория на Харод като превишение на очаквания (търсения) над реалния темп на растежа. Същевременно непълната заетост на производствените фактори е интерпретирана като отклонение на търсения и действителния растеж под потенциално възможния.

Ако очакваният от стопанските субекти темп на растеж е по-нисък от оптималния за икономиката, налице е недостиг на спестявания, които биха осигурили пълна заетост на ресурсите. При наличие на безработица, по-висока от естествената си норма, съвкупното търсене се ограничава за сметка на по-висока склонността към спестяване, основно поради ситуацията на несигурност, установила се в икономиката. Същевременно ръстът на спестяванията не се трансформира в инвестиции, което предизвиква появата на дефинирания от Кейнс „парадокс на спестяването“.

Посоченото ни дава основание да подчертаем, че правителствената политика не може да се ръководи от еднозначни рецепти. Необходим е предварителен анализ на текущата ситуация, който да определи съотношението между посочените темпове на растеж – очакван, действителен и оптимален.

Не са малко случаите в световната история, когато в стремежа си да синхронизира трите темпа на растеж, държавната политика достига до конфликта на целите. Той се свежда до несъвместимостта на политиката за поддържане на пълна заетост и устойчив растеж, от една страна, и задачата за намаляване на инфлацията, от друга. Освен това, конфликтни биха могли да се окажат и мерките, предприети в краткосрочен и в дългосрочен план.

При положение, че парично – финансовата експанзия предизвиква ръст на производството и заетостта, без да се разгръща инфлационен разрив и други неблагоприятни последици в обозрима перспектива, се постига хармония на целите. В условията на излишък от спестявания в икономиката, какъвто е случаят с нашата страна към настоящия момент, една активна парична и финансова политика за стимулиране на инвестициите сама по себе си не би предизвикала инфлация и негативни ефекти в дългосрочен план.

Излишъкът от спестявания бихме могли да обвържем с фазата на икономическия цикъл. В действителност, както изяснихме и по-горе, те могат да се дължат на хронични противоречия на пазарите и институционални фактори като, например, недостатъци на системите за разпределение на дохода в националното стопанство. По този въпрос Харод сочи, че ако делът на фирмените приходи в съвкупния доход изпреварва този на работните заплати, в икономиката ще има излишък от спестявания и хронична депресия.⁴² В своя модел на растежа той анализира обстойно цикличните колебания в нормата на спестявания в националното стопанство. В тази връзка предполага, че излишъкът от спестявания е формиран в ситуация, близка до пика на деловия бум, след което в спадащата фаза на цикъла те не се трансформират в инвестиции. При такива индикации е целесъобразно правителството да присътъпи към намаляване на данъците, без да се съкращават правителствените разходи

⁴² Вж. Харрод, Р. Ф. Цит. съч. с. 52–53.

в подкрепа на съвкупното търсене. Все пак част от тези спестявания се дължи и на бюджетните излишъци, които държавата е формирала в периода на подем и бум. Така чрез умерени бюджетни дефицити правителството ще стимулира потреблението и инвестициите за сметка на спестяванията. Крайният резултат от приложението на едни такива мерки, Харод вижда в придвижването на икономическото развитие по пътя на оживлението и растежа.⁴³

Тези мерки едва ли биха били достатъчни за постигане на устойчив растеж, ако успоредно с тях не се предприемат и институционални промени. Като пример в това отношение бихме посочили увеличаването на социалните трансфери, въвеждането на прогресивна скала на данъчно облагане, нарастване на необлагаемия минимум и др.

Принципно, Харод се обявява против държавните инвестиции в сфери, при които ефективността на частното предприемачество е доказано по-голяма. Той смята, че държавата трябва да се превърне в инвеститор, когато недостигът на инвестиции е резултат от прекомерното нарастване на спестяванията. С други думи, той очертава положителната роля на държаните инвестиции в ситуация не на цикличен, а на дългосрочен излишък от спестявания и хронична депресия. Държавните вложения трябва да са в сфери като техническа и социална инфраструктура, образование, наука и технологичен напредък и др.

Харод е убеден, че паричната и фискалната политика не са панацея срещу проблемите на кризисното икономическо състояние. Но все пак те са важни инструменти за изглаждане на колебанията. Фискалната политика, насочена към стимулиране на спестяванията или към тяхното ограничаване и насърчаване на потреблението, провеждана за дълъг период от време, се възприема от стопанските субекти като устойчива и предсказуема. На тази основа можем да кажем, че инструментите ѝ трябва да се използват за преодоляване на недостига или излишъка от спестявания в икономиката. Формирането на бюджетни излишъци в периоди на подем и бум е форма на регулиране на съвкупните спестявания в икономиката, изземвайки доход от стопанските субекти чрез по-високи данъчни ставки. При тези условия фискалните мерки биха имали по-сериозен положителен ефект, отколкото паричните.

Ефектите на паричната политика могат да се видят най-вече в посока към стимулиране или ограничаване достъпа до кредитни ресурси на стопанските субекти. Мерките в тези направления са свързани с регулиране на лихвения процент и нормата на задължителните банкови резерви. При това, вторият инструмент, според Харод, има по-осезаемо въздействие върху икономиката, тъй като ограничава или увеличава възможностите на банковия сектор да кредитира потреблението и стопанската дейност.

Изцяло в духа на кейнсианството лихвеният процент се възприема като фактор на търсенето на кредитен ресурс, който не оказва бързо и устойчиво въздействие върху кредитирането и инвестициите. При ниско равнище на съвкупния доход повишаването на лихвените проценти не е стимул за нарастване на спестяванията до равнище, което да обезпечи напълно необходимите за икономиката инвестиции и така да облекчи интензивността на използването на капитала. От своя страна, понижаването на лихвените проценти едва ли би се възприело като стимул за инвестиране, при положение, че средата е песимистична и пазарите не предлагат търсената от инвеститорите норма на доходност.⁴⁴

⁴³ Вж. Харрод, Р. Ф. Цит. съч. с. 123–124.

⁴⁴ Вж. Харрод, Р. Ф. Цит. съч. с. 133–139.

Това ни дава основание да подчертаем, че лесно достъпните пари сами по себе си не променят икономическата ситуация, ако предприемачите не очакват ръст на търсенето на потребителски стоки и ресурси. Краткосрочното текущо колебание на лихвения процент практически не оказва влияние върху инвестициите, спестяванията и предпочитаните производствени методи. В дългосрочен план, високият лихвен процент има съдържащо влияние върху икономическия растеж. Той затруднява достъпа до кредитен ресурс, води до повишаване очакваната норма на доходност от стопанските субекти и в резултат намалява стимулите за инвестиране. При такава устойчива тенденция в състоянието на икономиката намаляването на лихвения процент е приоритетна задача на стопанската политика.

В условията на хронична инфлация високият лихвен процент се свързва с очаквания ръст на цените. Предвижданията за увеличаване на инфлацията, според Харод, предизвикват спад в търсенето на материални активи, цените на които са деноминирани в национална валута. Със същата сила този ефект може да се прояви и при търсенето на национална валута и държавни облигации, деноминирани в нея. Когато парите и облигациите се обезценяват с еднакъв темп, търсенето на облигации не би могло да изостане под търсенето на пари и на тази основа да се повишат предпочитанията към ликвидност и лихвения процент.

В действителност ръстът на инфлацията предизвиква пренасочване на икономическите агенти към търсене на активи, които в сравнително по-голяма степен биха имунизирали спестяванията им срещу обезценка.

Когато инфлацията е резултат от неадекватна правителствена реакция на цикличните колебания, на преден план излиза необходимостта от предприемане на действия за нейното снижаване. Все пак нарастването на съвкупното търсене в резултат от активна парична или фискална политика не винаги предизвиква инфлация. Ако успоредно с увеличението на търсенето расте и производството, при това и чрез прилагането на нови разходоспестяващи технологии, средното равнище на крайните цени на стоките и услугите би се понижало. Обратно, спадът на търсенето би довел и до свиване на производството, но при повишаващи се цени. Ръстът на цените в тази ситуация можем да определим като резултат от запазване на производствените разходи на предишно високо равнище или на увеличаване цените на вносни ресурси. Примерът с нарастващите цени на петрола и тяхното влияние върху цените на крайните стоки в последните няколко години красноречиво подкрепя този извод. Примерът е показателен и затова, че инфлацията не винаги е резултат от натиск на съвкупното търсене върху пазарите. Ето защо, предприемането на мерки срещу инфлацията чрез ограничаване натиска от страна на търсенето не биха дали желани резултат.

Инфлацията в икономиката може да бъде резултат и от спиралата „работни заплати – цени“. Тази зависимост също не винаги се дължи на натиск от страна на търсенето. Съществен фактор за нейното проявление могат да бъдат причини от социален и институционален характер. За да не се ускоряват инфлационните темпове в резултат от тази спирала, т. е. чрез повишаване на разходите по производството, Харод препоръчва да се пристъпи към политика на доброволни съглашения между синдикати и предприемачи или ако това не е възможно – към правителствена намеса при формирането на работните заплати и на цените.⁴⁵

Тук е мястото да подчертаем, че спиралата „производствени разходи – цени“ може да бъде предизвикана не само от искането на синдикатите за неоправдано повишаване на работните заплати. Фактор за нейното практическо проявление могат

⁴⁵ Вж. Харрод, Р. Ф. Цит. съч. с. 155–160.

да бъдат и монополно установените цени на някои ресурси. С особена сила това се отнася за българската икономика, където примерът с цените на горивата, електро- и топло енергията е очевиден. При това положение инфлацията ще расте, дори и при спад в съвкупното търсене. Мярка за борба с инфлацията, причинена от такива фактори, е пряката намеса на държавата чрез контрол върху цените на тези ресурси.

Комбинирането на мерки за насърчаване на търсенето чрез инструменти от фискално и парично естество съвместно с контрола на цените на ресурсите, не би имало проинфлационен ефект, особено при функциониране на икономиката под равнището на своя потенциал.

Във връзка с влиянието на паричната и фискалната политика при изглаждането на цикличните колебания и постигането на растеж американският икономист, представител на неокейнсианското направление, Джеймс Тобин обръща внимание на един важен, според нас, въпрос. Той не е засегнат от Харод, но се отнася до разпределението на спестяванията между алтернативни активи, при това инвестициите в реален капитал са само едно направление. Използвайки като база съотношението между трите форми на растежа, анализирани от Харод, Дж. Тобин установява, че отклонението на действително постигания ръст на икономиката от траекторията на желания (търсения) от стопанските субекти се дължи на търсенето на активи, алтернативни на инвестициите в производствения сектор. Има се предвид търсенето на чужда валута, правителствени облигации, акции на компании и др. Решението на този проблем Тобин вижда в комбинирането на парични и фискални мерки. За целта той предлага монетарен модел, който допълва изследването на икономическата нестабилност от Харод, и позволява по-пълно да се обяснят процесите на спестяването, инвестициите и стопанската динамика, протичащи и днес в българската и световната икономика.⁴⁶

Постановките в разгледания теоретичен модел на стопанската динамика и растежа на Р. Харод помагат за по-задълбоченото разбиране на процесите, протичащи на съвременния етап в световната, а в частност и в българската икономика.

Заключение

Представените гледни точки дават основание да подчертаем, че натрупването на теоретичен запас от методи за постигане на растеж в икономическата наука позволява да се разработят ефективни инструменти за регулиране на растежа на национално, секторно и отраслово равнище. В практически смисъл растежът би могъл да има за свой източник както склонността на предприемачите към инвестиране и иновации, така и промените в потребителските вкусове и предпочитания към непрекъснато произвежданите нови, от технологична и функционална гледна точка, продукти.

Особено място в икономическата мисъл от средата на ХХ до началото на ХХІ век е отделено теоретичните конструкции, обединяващи анализите на бизнес – цикъла с моделите за постигане на растеж. Освен тях, обаче, значение за усъвършенстване на научното познание имат и теорията за конкурентните предимства, за полусите на растежа, кумулативните теории и теорията за технологичната дифузия.⁴⁷ Тези концепции можем да определим като база за разработване и прилагане на стратегии за

⁴⁶ Вж. Tobin, J. *Essays in Economics*. Vol. I: Macroeconomics. Chapter 9. Money and Economic Growth. Amsterdam – London, 1971, p. 371–390.

⁴⁷ Тези теоретични направления са представени подробно в: Landret, H., D. Colander. *History of Economic Theory*. Boston, Houghton Mifflin Company, 1989.

развитие на отделните страни или цели региони. В основата им са поставени конкуренцията и локалните технологични детерминанти на развитието. Според тях, всяка страна трябва да идентифицира и използва в максимална степен своите производствени, интелектуални, технологични, природни и други предимства на развитието си. Безспорен остава фактът, че държавата не може да поддържа неутралитет спрямо динамиката на стопанските процеси. На днешния етап тя се превръща в ключов участник в тези процеси що се отнася до необходимостта от прилагането на стабилизационни мерки за ефективното функциониране на пазарната икономика.

Досегашният капиталистически модел на пазарна икономика бе разрушен от пазарен шок, за който вина имат и правителствата със своето бездействие или неадекватни намеси. В основна цел на правителствените мерки за стабилизация и растеж днес трябва да се превърне подобряването на качеството на живот на хората. То се определя от значителен брой индикатори – икономически, социални, екологични и пр. За постигането ѝ биха могли да се приложат присъщите на държавната политика фискални и парични лостове. Тяхната адекватност на икономическата ситуация би имала сериозни положителни последици в бъдеще.

ЛИТЕРАТУРА

- Ангелов, Ив. Поуки от световната криза за икономическата теория. // *Икономика* 21, бр. 2, Свищов, 2011, с. 3–38.
- Блауг, М. Големите икономисти след Кейнс. „Абагар”, В. Търново, 1998.
- Гълбрайт, Дж. К. Пътуване през икономическото време. Свидетелство на един очевидец. „Дамян Яков”, С., 1999, с.114–125.
- Илиев, Цв. Икономика на знанието. Предизвикателства на макро и микро равнище. Изд. на МВБУ, С., 2010, с. 31–39.
- Илиев, Цв. Производителност и инвестиции в нови технологии – предизвикателства за българската икономика. – *Финанси*, бр. 2–3, С., 2009, с. 92–106.
- Кейнс, Дж. М. Обща теория на заетостта, лихвата и парите. „Princers”, С., 2001.
- Кирова, Ал. Новото кейнсианство. Микроикономически основи и връзка с макроикономическата политика. Изд. на УНСС, С., 2010;
- Леонидов, Ат. Кейнс и кейнсианството. // *Икономическа мисъл*, бр. 3, С., 2010, с. 3–21.
- Неновски, Н., К. Христов. Банковата система в условията на паричен съвет. ИПИ, С., 1999, с. 35.
- Оте, М. Кризата идва. Новата световна икономическа криза и как да се подготвите за нея. „ЕАСТРА”, С., 2008, с. 19–51;
- Солоу, Р. Стадии на икономическия растеж. Некомунистически манифест. „Делфин Прес”, Бургас, с. 26–33.
- Царевски, Вл. Глобалната финансово – икономическа криза – възможни въпроси и отговори. // *Икономическа мисъл*, бр. 3, С., 2010, с. 25–36.;
- Кузнецова, О. Теоретические основы государственного регулирования экономического развития регионов. // *Вопросы экономики*, М., № 4, 2002, с. 58–62.
- Моисейкин, Ю. Н. и кол. Экономическая политика государства. „Росс. университет дружбы народов”, М., 2010, с. 88–94.
- Пятенко, С. В., Т. Ю. Сапыркина. Россия: уроки кризиса. Как жить дальше. „Питер”, Санкт Петербург, 2011, с. 24–28.
- Туган – Барановски, М. И. Русская фабрика в прошлом и настоящем. Историческое развитие русской фабрики в XIX в. Кооперативное издательство „Московский рабочий”, М., 1922, <http://ia600308.us.archive.org/7/items/ruskaiafabrikav00tuga/ruskaiafabrikav00tuga.pdf>

- Харрод, Р. Ф. К теории экономической динамики. „Гелиос АРВ”, М., 1999.
- Хикс, Дж. Р. Мистер Кейнс и классици. Попытка интерпретации. // Экономика и математические методы, М., Т. 38, № 2, 2002, с. 57–65.
- Худокормов, А. Г. Экономическая теория: новейшие течения Запада. „Инфра – М”, М., 2009, с. 17–26.
- Худокормов, А. Г. История экономических учений. „Инфра – М”, М., 2004, с. 163–167.
- Blanchard, O. What do we know about macroeconomics that Fisher and Wicksell did not? // NBER Working Paper № 7550, February 2000, p. 2–10.
- Bonneville, J. R. Problems of Regional Economic Planning. Edinburgh, 1966, p. 8–10.
- Colombatto, E. Sulle dinamiche del ciclo misesiano. Università di Torino e ICER, Working Paper No. 4 / 2004, p. 1–25.
- Darity, Jr., W. Young. IS – LM: An Inquest. // History of Political Economy, Vol. 27, № 1, p. 1–41.
- Evans, O., A. M. Leone, M. Gill, P. Hilbers. Macroprudential Indicators of Financial System Soundness. IMF, Washington DC, April 2000, p. 10–11.
- Kydland, F. E., E. C. Prescott, Rules Rather Than Discretion: The Inconsistency of Optimal Plans, Journal of Political Economy, 85, June 1977, p. 35–44;
- Kydland, F. E., E. C. Prescott, Time to Build and Aggregate Fluctuations, Econometrica, 50, November 1982, p. 42–66.
- Landret, H., D. Colander. History of Economic Theory. Boston, Houghton Mifflin Company, 1989.
- Lucas, R. E. Expectations and the Neutrality of Money. // Journal of Economic Theory, 1972, № 4, p. 103–124.
- Lucas, R. E. Studies in Business-Cycle Theory. // MIT Press, 1981.
- Phelps, E. S. et al.. Microeconomic Foundations of Employment and Inflation Theory. W. W. Norton, New York, 1970.
- Shiller, R. The Subprime Solution: How Today's Global Financial Crisis Happened and What to Do about It. Princeton University Press, 2009, p. 25–34.
- Tobin, J. Essays in Economics. Vol. I: Macroeconomics. Chapter 9. Money and Economic Growth. Amsterdam – London, 1971, p. 371–390.

ТЕОРЕТИЧНИ АСПЕКТИ НА КОЛЕБАНИЯТА В ИКОНОМИЧЕСКОТО РАЗВИТИЕ

Резюме

С настоящата разработка си поставяме за цел да сравним теоретичните концепции на водещите икономически школи – неокласическа и кейнсианска, в посока на предлагани мерки за излизане от кризисното състояние и поемане отново по траекторията на икономическия растеж. Интересът ни е породен от обстоятелството, че съвременната криза е преди всичко криза на възможностите за намиране на разумни обяснения на процесите и тяхното регулиране и насочване в желаната от всички ни посока, а именно – връщане на пътя на растежа и общественото благополучие. С това се вливаме в потока на анализаторите, които говорят за криза на парадигмите, предлагащи възможности за обяснение на наложилата се икономическа ситуация и мерки за изход от нея.

Ключови думи: проекти: икономическа криза, класическа икономическа школа, кейнсианска парадигма, икономическо развитие, растеж

THEORETICAL ASPECTS OF FLUCTUATIONS IN ECONOMIC DEVELOPMENT

Abstract

This study aims to compare the theoretical concepts of the leading schools of economics – neoclassical and Keynesian – that concern the proposed measures against the crisis for returning to the path of economic growth. Our interest has been caused by the fact that the contemporary crisis is primarily a crisis of opportunities to find reasonable explanations of the current processes and their regulation and guidance on the desired direction, namely – the return to the path of economic growth and public welfare. Thus we join the team of the analysts who approach the crisis of paradigms, providing ways of explaining the current economic situation as well as measures of overcoming it.

Key words: economic crisis, classical school of economics, Keynesian paradigm, economic development, growth